

1 Bouwstenen van Basisontwikkeling

Inleiding

2

Basisontwikkeling is de uitwerking van Ontwikkelingsgericht Onderwijs dat in 1997 door Frea Janssen-Vos en Bert van Oers werd geïntroduceerd. Gebaseerd op de pedagogische ideeën van Vygotskij hebben zij de start gemaakt met een spelgeoriënteerd curriculum voor het werken met jonge kinderen in de leeftijd van drie tot zeven à acht jaar. Voor de peuters noemen we dit Startblokken en voor de onderbouw van het primair onderwijs Basisontwikkeling. Al meer dan 25 jaar laat deze activiteitstheoretische visie op spel zien dat spelen en leren in elkaars verlengde liggen. Spel is de context waarbinnen voor kinderen veel te leren valt. Het is de kunst om samen met kinderen belangrijke leer- en ontwikkelmomenten op te sporen. Door kansen te zien en ook bewust te creëren valt binnen spel alles te leren wat we voor jonge kinderen belangrijk vinden (Van Oers, 2013a).

Dit eerste hoofdstuk is een kennismaking met de bouwstenen van Basisontwikkeling:

- Betekenisvolle activiteiten
- Bemiddelende rol van de volwassene
- Brede ontwikkeling

1.1 Betekenisvolle activiteiten

EEN ECHTE HOND

Als kind wilde ik graag een hond. Onze burens hadden honden die altijd in de tuin speelden. Ik las over Hondje Eigenwijs en elke dag zag ik mensen langs ons huis lopen met een aangelijnde hond. Ik kreeg een speelgoedhond met een echte riem. Overal waar we naartoe gingen om te wandelen nam ik hem mee. Soms mocht hij los als ik in de speeltuin aan het spelen was. In de tuin maakte ik met mijn broers een hok, net zoals de honden van de burens hadden. Van takjes, gras en modder uit de tuin maakten we hondenvoer. Samen met een vriendinnetje verzorgde ik spelletjes voor mijn hond. Binnen maakten we een soort hindernisbaan met van alles waar je over en onderdoor kon gaan. Ik speelde eindeloos met mijn hond. Het was voor mij net echt.

► Herinner jij je ook zo'n betekenisvolle activiteit uit je jeugd?

1.1.1 Betekenisvolle activiteiten voor jonge kinderen

Kijk om je heen als je wilt weten wat betekenisvol is voor jonge kinderen. Je zult ontdekken dat ze vrijwel allemaal altijd en graag spelen. Kinderen spelen omdat ze dat leuk vinden en elke generatie kinderen speelt (met) dat wat hoort bij de tijd waarin ze opgroeien (Hajer, 2016). Ze bewegen, spelen met een bal en graven in het zand omdat ze er plezier aan beleven, om de ruimte te verkennen en om in contact te komen met anderen. Jonge kinderen zijn nieuwsgierig naar nieuwe materialen, gaan op onderzoek uit, maken dingen stuk om er vervolgens iets anders van te maken. Ze doen graag mee met grote kinderen en volwassenen en spelen na wat zij doen: de hond uitlaten, telefoneren, computeren, dansen, zieken verzorgen, autorijden, zich mooi maken, boodschappen doen en geld pinnen.

► *Wat zie jij jonge kinderen in deze tijd graag en veel doen?*

VOORBEELD WIJ HOUDEN VAN DIEREN

Op de peuterspeelzaal hebben de pedagogisch medewerkers het thema 'Wij houden van dieren' bedacht. Uit een van de startactiviteiten met een praatplaat en verschillende dieren blijkt dat de kinderen wel de olifant, giraffe en leeuw kennen, maar niet de poes, hond en konijn. De leidsters gaan dit verder onderzoeken en bij de volgende startactiviteit neemt juf Marischka haar eigen hond mee. In de pauze gaat een groepje kinderen mee om de hond uit te laten. De kinderen zijn vol aandacht voor de hond. Wat doet de hond? Hoe voelt hij? Ze blijven maar naar hem kijken. Maar weinig kinderen blijken thuis zelf een hond te hebben. Ze zijn heel nieuwsgierig en vooral het uitlaten in de wijk en het spelen bij het hondenveldje roept veel verhalen en vragen op: 'Ik was hier ook een keer, maar toen waren er veel meer honden', 'Waar is dat schepje voor?' De leidsters besluiten het thema kleiner te maken. Ze kiezen voor de betekenisvolle activiteit 'Het verzorgen van de hond'. Er komt een speelgoedhond die een plek nodig heeft in de huishoek. De kinderen zien in de boeken dat dit een soort kussen is. Natuurlijk moet er ook een riem komen om de hond uit te laten. Alle kinderen maken hun eigen riem met naam van de hond en die van zichzelf erop. Als ze de hond uitlaten, nemen ze de eigen riem mee. Steeds meer interessante activiteiten blijken van belang voor het verzorgen van de hond: uitlaten, voer geven, schoonmaken, spelen. In de groep ontstaan verschillende uitlaatroutes: een lange met groene pijlen en een korte gele. De hond mag maar op een paar plekken los; dat is te zien op de bordjes. Er moet voer komen voor de hond. De winkel wordt ingericht met allemaal spullen voor honden, katten en andere huisdieren. Lege pakken, speeltjes, borstels... van alles krijgt een plek. In de boeken over huisdieren ontdekken de kinderen verschillende soorten honden en zo komen er ook verschillende knuffelhonden in de klas. In kleine groepen

gaan de kinderen de dieren bekijken: grote oren, kleine oren, blauwe ogen, bruine ogen... Er ontstaan kleine spelscripts over eerst met elkaar eten en daarna de hond uitlaten. Onderweg wordt er gelijk voer gekocht in de winkel. Thuis krijgt de hond een bakje met voer en een met water. Het spel verlengt en verdiept zich en er ontstaan steeds nieuwe varianten: er zijn geen honden om mee te spelen op het veldje en dan ineens is daar een grote hond. Wat nu? Marischka speelt mee en verwoordt wat er bij het uitlaten allemaal kan gebeuren. Een klein thema vol betekenisvolle activiteiten met grote winst voor het spel en de betrokkenheid van de kinderen.

Sociaal-culturele praktijken opbouwen vanuit betekenisvolle activiteiten

De allerjongsten (twee- en driejarigen) zijn vooral gericht op voorwerpen en spullen die ze tegenkomen in de wereld om hen heen. Ze handelen graag en herhalen dit veel. En net als kleuters doen peuters ook wat grote mensen doen: drinken, wandelen met de hond, een film kijken, telefoneren. Het hangt er maar van af wat zich in hun sociale omgeving afspeelt, het zijn allemaal activiteiten die deel zijn van een cultuur. Door te spelen krijgen deze activiteiten voor kinderen een eigen betekenis. Volwassenen benoemen de handelingen van de kinderen en verbinden ze aan een sociaal-culturele praktijk. Is de hond ziek, dan ga je zeker naar de dierenarts? Jullie zijn aan het drinken, zijn jullie bij elkaar op visite? Je bent aan het bellen, ga je bij oma logeren? De dierenarts, op visite gaan, logeren: het zijn allemaal sociaal-culturele praktijken.

Jonge kinderen willen meedoen met het leven van de grote mensen: baby's verzorgen, met vrachtwagens rijden om het zand naar de bouwplaats te vervoeren, in de winkel werken of boodschappen doen... allemaal praktijken die deel uitmaken van onze cultuur. Door te spelen kunnen kinderen op hun eigen manier meedoen. Ook lezen, schrijven en rekenen zijn interessante activiteiten die je tegenkomt in een sociaal-culturele praktijk. Je ziet peuters én kleuters dan ook briefjes 'schrijven' voor de dokter of een 'echt boek' schrijven om voor te lezen in de kring. De bredere wereld levert nog meer interessante praktijken op. Een picknick in het bos of naar de bibliotheek gaan: voor sommige kinderen al bekende sociaal-culturele praktijken, voor andere nog nieuw.

VOORBEELD BIJ DE DIERENARTS

In de school is voor de onderbouw gekozen voor het thema 'Dieren'. In groep 1/2 van juf Stephanie worden verschillende startactiviteiten gedaan. De kinderen nemen eigen dierenknuffels mee en bekijken die samen goed. Ze snuffelen in boeken over allerlei verschillende dieren en brengen een bezoek aan de schapen in de buurt. De kinderen

vinden alle activiteiten leuk. Het wordt pas echt interessant als de juf samen met de kinderen de platen bekijkt uit een boek over de dierenarts. Dat is een interessante praktijk met heel veel betekenisvolle activiteiten: dieren verzorgen, opereren, beter maken, medicijnen maken en geven. Dat willen ze gaan spelen! Met behulp van de platen uit het boek wordt er een dierenartsenpraktijk ingericht. Er is een wachtkamer, een behandeltafel, een operatiekamer en een ruimte waar de dieren kunnen bijkomen van de operatie. Steeds weer duiken de kinderen in het boek om te kijken of ze nu echt alles hebben. De huishoek heeft ondertussen ook steeds meer dieren gekregen. Voor elk dier een eigen plek en een eigen voerbak. Helaas wordt er regelmatig een dier ziek. In de wachtkamer liggen allerlei tijdschriften over dieren. Twee kinderen zitten daar heerlijk in te bladeren met een knuffel op schoot. In de operatiekamer staat een tafel met daarop een hond. Twee kinderen lopen in witte jassen rond met spuitjes en andere materialen uit het doktersmandje dat op de operatietafel staat. Alles wordt op de hond getest. Er is veel verband nodig om de hond goed mee te verbinden. Ook een schaar en pleisters hebben ze daarbij hard nodig. De kinderen zeggen niet veel tegen elkaar, maar ze zijn druk met spullen pakken, plakken, spuitjes geven enz. Eerst in de wachtkamer en dan met de assistent in gesprek: 'Wat zijn de klachten?' Alles wordt netjes ingevuld en de belangrijkste vraag is: opereren of niet? De dierenarts staat er klaar voor. Als er geopereerd wordt, moet het dier een nachtje blijven. In een andere hoek wordt er druk met flesjes, water en gekleurd papier gewerkt. Dat worden de medicijnen. Hierbij wordt veel gepraat: 'kijk, nu is het geel', 'nee, er hoeft niet meer bij', 'doe jij er nog wat water bij?', 'zo is het genoeg', 'volgende!'. Ook dat wordt steeds echter. Welke naam heeft het medicijn en hoe moet het gebruikt worden? Stephanie helpt om alles op te schrijven. Een verscheidenheid aan betekenisvolle activiteiten vanuit de sociaal-culturele praktijk van de dierenarts.

1.1.2 Van betekenisvolle activiteiten onderwijs maken

We noemen activiteiten betekenisvol als kinderen er graag aan deelnemen en er bijzonder intens mee bezig zijn. Die interesse zorgt ervoor dat ze betrokken zijn en ervan willen leren. Kijk naar de peuters terwijl ze de hond verzorgen: ze benoemen de materialen, lopen rondjes door klas, praten over hun hondje en maken eten voor hem klaar. Zo neemt niet alleen hun kennis over honden uitlaten toe, maar ook hun woordenschat en sociale vaardigheden. De kinderen kunnen hun emotionele ervaringen met dieren en verzorgen verwerken, inoefenen en verder uitbouwen.

Betekenisvolle activiteiten zijn vaak verbonden aan sociaal-culturele praktijken. Kinderen willen spelen wat de volwassenen om hen heen doen. Door deze sociaal-culturele praktijken de klas in te brengen ontstaan er kansen voor activiteiten die betekenisvol zijn of kunnen worden. Voor peuters zijn dat in eerste instantie vaak handelingen: met de hond door de klas lopen, bakjes vullen met brokjes, de hond borstelen... Van daaruit breidt de professional de betekenissen uit. Ze brengt bijvoorbeeld problemen in. Kan een kleine hond wel zo lang lopen of wordt hij dan te moe? Wat eten honden eigenlijk en hoe komen we aan dat voer? De handelingen krijgen diepgang – niet alleen door de ervaringen van de kinderen maar ook door de inbreng en kennis van de volwassene.

Pedagogisch medewerkers en leerkrachten bemiddelen in dit ‘dubbelspel’ tussen betekenisvolle activiteiten en sociaal-culturele praktijken. Ze proberen te ontdekken wat al betekenis voor de kinderen heeft en wat nog in het verschiet ligt.

VOORBEELD NIET VOOR DE POES

In groep 1/2/3 van juf Tessa zitten de kinderen in de kring. Tessa heeft de poezenmand uit de dierenartsenhoek gepakt en begint met een vraag. De poes van haar vriendin komt dit weekend bij haar logeren. Ze weet niet hoe je poezen moet verzorgen. Hoe moet dat nou? De vraag is duidelijk en de kinderen zitten er direct in. Ze komen met allerlei ideeën en oplossingen. Het gaat over melk of geen melk, water voor oudere katten, de kattenbak verschonen, niet te veel voer geven anders worden ze dik... Tessa zorgt voor de beurtverdeling en laat zien hoe je goed naar elkaar kunt luisteren en op elkaar kunt reageren zonder door elkaar te praten. Dan pakt ze het kijkdoosboekje *De Poes*. Dit boekje staat vol met weetjes over de poes.

Dit gaan ze met elkaar lezen om erachter hoe je een poes moet verzorgen. Ze maakt drietallen, waarbij elk driel bestaait uit een kind uit groep 1, een uit groep 2 en een uit groep 3. Per driel krijgen de kinderen een illustratie uit het boek, waarover ze in gesprek gaan. Juf Tessa zorgt ervoor dat de ervaringen steeds uitwisseld worden in de grote kring. Zo komen we erachter dat poezen waarschijnlijk geen melk maar water drinken, want we zien alleen waterbakjes op de afbeeldingen. Dan is het spelwerk: groep 3 gaat verder met het boek en de groepen 1 en 2 spelen in de hoeken. De kinderen van groep 3 gaan aan de grote werktafel zitten en schrijven de woorden die ze al kennen rond de illustraties. Ondertussen loopt Tessa door de klas om de kinderen van groep 1 en 2 te helpen bij het starten van het spel. De kinderen in de dierenartsenpraktijk hebben een zieke poes op de behandeltafel liggen. Wat zou er aan de hand kunnen zijn? Wat moeten ze onderzoeken? Welk medicijn krijgt de poes mee? Aan de kinderen in de wachtkamer vraagt Tessa waarom ze hier zitten met hun (knuffel)dieren. Er komen verhalen los over aangereden poezen, zieke honden en een vogel met een gebroken vleugel. Tessa is nieuwsgierig wat de dierenarts gaat doen en hoe het dan thuis verdergaat. De kinderen willen dit na de spelwerkijd in de evaluatiekring vertellen. In de dierenwinkel vinden de kinderen het tijd om op te ruimen, want alles staat door elkaar. Bij de watertafel zijn de kinderen al volop de honden en katten aan het wassen. Hoe krijgen we die straks weer goed droog?

Kiezen voor spel

Dat spel belangrijk is voor de ontwikkeling van kinderen, daar zijn de meeste pedagogen het wel over eens. Sla de boeken van Peter Gray, Bodrova, Singer en Paley er maar op na. Spel wordt gezien als een natuurlijke neiging van kinderen om de wereld te verkennen en te leren hoe die wereld in elkaar zit. Vaak wordt er dan gesproken van vrij spel, al dan niet met inmenging van volwassenen.

Ontwikkelingsgerichte pedagogen onderstrepen dit belang van spel en geven daar een eigen invulling aan. Spel wordt gezien als een specifieke manier om een activiteit uit te voeren (Van Oers, 2013b). Kenmerkend voor dit spel is de vrijwillige deelname binnen bepaalde grenzen, waarbij kinderen een gevoel van spanning én plezier ervaren.

Van Oers onderscheidt de volgende kenmerken van spel: betrokkenheid, de kinderen gaan er helemaal in op en er ontstaat een gedeelde betrokkenheid en gezamenlijke aandacht (Van Oers, 2013b). Daarnaast is het spel vrij én gebonden tegelijkertijd. Aan de ene kant zijn er bepaalde regels waaraan je je houdt, aan de andere kant zijn er vrijheidsgraden waarbinnen eigen invullingen van de deelnemers mogelijk zijn.

Er zijn vier typen regels:

- 1 *Sociale regels* die aangeven hoe we met elkaar omgaan.
- 2 *Technische regels* die aangeven hoe je culturele objecten, zoals een klopper, moet hanteren.
- 3 *Conceptuele regels* die verbanden leggen tussen verschijnselen of stukjes informatie, zoals een recept helpt bij het maken van een goed beslag.
- 4 *Strategische regels* die aangeven hoe we gaan handelen, zoals plannen maken en problemen oplossen.

Spel is in deze opvatting niet zomaar een vrije, vrijblijvende of ongerichte activiteit. In het spel leren kinderen omgaan met de ‘regels’ van volwassenen: hun taal, sociale relaties, de manier waarop ze uitdrukking geven aan hun wensen en gedachten, de symbolen en tekens die zij in de omgang met elkaar gebruiken. Ze proberen in hun spel mee te doen met die wereld. Die wens brengt de motivatie voort om te spelen én daardoor te leren. Binnen dat spel voltrekken zich volwaardige leerprocessen op allerlei gebied.

VOORBEELD **BESLAG MAKEN**

In de peutergroepen is een echt pannenkoekenrestaurant ingericht met een keuken en tafels. ‘Gaan we deze keer echt bakken of doen we het nep?’ vragen de kinderen bij het kiezen van de activiteiten. Een aantal kinderen gaat naar de zandtafel, waar alle materialen zijn om pannenkoekenbeslag te maken. Bij de zandtafel hangen foto’s van be-

slag maken. Er liggen diverse schaaltjes/bakjes, pannen, melkpakken, plastic eieren en natuurlijk vorkjes en lepels om te roeren. De kinderen gaan direct aan de slag en vullen het pak met zand, roeren het zand in de bakjes en kijken hoe vol de maatbeker kan. Alle tijd om de materialen eens goed te verkennen en op je eigen manier te gebruiken.

De pedagogisch medewerker Neriman sluit aan bij het spel van de kinderen en vraagt of ze beslag aan het maken zijn. De jongens beginnen meteen enthousiast te vertellen. Ja, er moet een ei bij in de beslagkom. Samen kijken ze hoe dat het beste kan. Het spel ontwikkelt zich doordat Neriman zich verbindt aan de handelingen van de kinderen en hen helpt om hun aanwezige kennis over beslag maken – hier: de regels voor het maken van beslag – hierbij in te zetten. Het spel wordt echter en de kinderen voeren de handelingen goed uit. Er komen ook verhalen los over hoe lekker de pannenkoek is met suiker. In dit spel ontstaan er volop kansen om kinderen nieuwe dingen te leren.

Hoe zat het ook alweer, terugkijken op de platen, vertellen hoe het ging, volgorde van de handelingen, hoe heten al die spullen ook alweer... Maar ook meten: hoeveel beslag doen we in de kom, voor hoeveel pannenkoeken is dit?

Zo vraagt het maken van beslag om bepaalde handelingen en om taal die bij die handelingen hoort. De pedagogisch medewerker zoekt samen met de kinderen uit wat je nodig hebt om beslag te maken: melk, meel en eieren zijn de basis. De ingrediënten en de volgorde vormen de regels van het spel. In de uitvoering van de activiteit met de kenmerken van spel is er een grote mate van handelingsvrijheid. Er is een keuze om het recept als instrument te gebruiken of de ingrediënten in een eigen volgorde in de kom te doen. Zo ontstaat er ruimte om zelf en met elkaar nieuwe handelingen op het spoor te komen (mixen met twee vorken in plaats van met een mixer) of om bestaande handelingen te verbeteren (beslag moet schenkbaar zijn, een goede verhouding meel en melk en een recept lezen is handig).

Een ander kenmerk van spel is dat de deelnemers er intensief bij betrokken zijn en er helemaal in opgaan. In het verhaal van de pannenkoekenbakkers zijn de kinderen 20 minuten lang bezig met het maken van het beslag. De deelname is in hoge mate vrijwillig. De kinderen mogen zelf kiezen wat ze alleen willen doen en wanneer ze willen stoppen. De volwassene doet mee en helpt als de kinderen aangeven dat het nodig is.

Kiezen voor spel bij de uitvoering van de activiteit 'beslag maken' vraagt dus andere vaardigheden van een volwassene dan wanneer je instructie geeft over het maken van beslag. Bij het geven van instructie zijn de regels door de leerkracht bepaald en de vrijheidsgraden van de kinderen beperkt. Dit heeft ook vaak consequenties voor de mate van betrokkenheid.

Binnen Ontwikkelingsgericht Onderwijs doet de volwassene actief mee in het spel. De volwassene creëert een spelcultuur in de groep en geeft de kinderen volop kansen, in tijd en ruimte, om te spelen. De communicatie is open, de verhalen en ideeën van de kinderen komen volop naar voren, terwijl de professional hun de culturele spiegel voorhoudt en zo richting geeft aan de inhoud van de leerprocessen. De professional kan net als andere kinderen nieuwe kennis en handelingen toevoegen aan het spel. Vygotskij geeft aan dat dit wel heel zorgvuldig moet gebeuren: de volwassene doet mee als dit het spel van de kinderen niet stillegt, iets toevoegt en de kinderen daarna weer alle ruimte krijgen om verder te spelen.

De activiteiten die voor kinderen betekenisvol zijn of worden vinden hun oorsprong in de wereld om ons heen, de sociaal-culturele werkelijkheid. Volgens ontwikkelingsgerichte pedagogen is deze omgeving van grote invloed op wat kinderen nodig hebben om hieraan deel te nemen. Bij het bakken van de pannenkoeken kwam dit mooi naar voren. Een van de leidsters bakte de pannenkoeken op een bakplaat en maakte zelf de ronde vorm met de lepel. Daar was geen koekenpan voor nodig. Sommige kinderen kenden alleen het pannenkoeken bakken in een pan. In deze activiteiten breidt de kennis van de wereld zich uit, inclusief de handelingen (beslag maken), instrumenten (koekenpan) en vaardigheden (een ronde vorm maken op een bakplaat) die nodig zijn.

De begrippen 'spel' en 'spelen' hebben niet alleen betrekking op bewegingsspel of rollenspel. Voor jonge kinderen hebben vrijwel al hun activiteiten een spelkarakter. De manier waarop zij hun wereld verkennen en óók intellectuele leeractiviteiten zoals lezen en schrijven hebben een spelkarakter. Ze schrijven aanvankelijk op een eigen manier, maken krabbelboodschappen en doen alsof ze teksten lezen. Zo maken ze eigen versies van deze handelingen, waardoor ze de vaardigheden en de motivatie verwerven om echt te lezen en te rekenen.

VOORBEELD **WIJ ZIJN PANNENKOEKENBAKKERS**

Een groepje van vier kinderen wordt door de pedagogisch medewerker gevraagd om echte pannenkoeken te bakken. Neriman vraagt meteen of ze echt zelf een pannenkoek willen maken: 'Ik heb wel pannenkoekenbakkers nodig!' De kinderen zijn enthousiast en zeggen dat ze dat zijn. Er komt een krat met allerlei spullen op tafel en met elkaar kiezen ze de benodigde spullen; alleen de melk wordt vergeten. Als de beslag-